

DESPRE PREZENȚA CAIETELOR DE MODELE ÎN DACIA ROMANĂ

Mariana Crînguș-Balaci

Lapidarii reprezentau o categorie de meșteșugari atestată în Dacia. Cu termenul de *lapidarius* era desemnat cel care se ocupa de blocul de piatră după ce acesta era exploatat din carieră¹. De asemenea mai există un termen înrudit cu cel exprimat anterior, anume cel de *lapicida*. Acesta din urmă se pare că era utilizat pentru a-l numi pe cel care inscripționa pe piatră². De aici reiese clar că la realizarea unui monument, în special funerar care putea fi comandat înainte de a fi utilizat, puteau contribui mai multe persoane. De aceea putem întâlni doi termeni care au aceeași rădăcină pentru a face distincție între cel care preia piatra din carieră pentru a-i da o formă și cel care inciza textul. Cu siguranță au mai existat și alți termeni pentru cei care erau implicați în prelucrarea pietrei.

În Imperiul roman, din analiza inscripțiilor și nu numai, sunt cunoscute mai multe categorii de *lapidarii* sau *marmorarii*. De exemplu îl cunoaștem pe cel care tăia piatra în unghiuri drepte (*lapidarius quadratarius*)³, pe cel care conduce o lucrare în marmură (*a marmoribus magister*)⁴, pe simplul lucrător în piatră (*faber lapidarius*)⁵.

Ei nu erau întotdeauna simpli muncitori ce exploatau sau tăiau piatra, ci îi putem considera, cel mai adesea, ca fiind artizanii care dădeau o formă pietrei utilizată pentru construcții ca element de arhitectură sau pentru monumente. Este greu de stabilit în ce consta exact munca unui lapidar. În Dacia pe unele inscripții sau statui apar menționate numele câtorva artizani ai pietrei, fiecare adăugându-și după numele său și activitatea pe care o desfășura legată de prelucrarea pietrei.

Meșterii lapidari se foloseau pentru realizarea motivelor ornamentale sau chiar a scenelor mai complexe de o mulțime de șabloane, tipare sau modele⁶. Pe o serie de monumente epigrafice se observă o diferență de stil privitoare la modul îngrijit în care este realizat relieful și maniera de scriere a literelor incizate. Acest lucru ne conduce la următoarele concluzii: fie monumentul a fost realizat în serie și cel care l-a cumpărat a incizat ulterior textul dorit, fie textul a fost incizat în același atelier, în același timp cu realizarea întregului monument, însă vorbim de două persoane distincte, una care a sculptat elementele ornamentale (artizantul) și alta care a scris textul (ucenicul care primea părți mai puțin pretențioase). Credem că trebuie să avem în vedere și

¹D. A., III/2, s.v. *lapidarius*.

²D. A., III/2, s.v. *lapicida*.

³CIL, VI, 9502.

⁴CIL, XI, 3199.

⁵CIL, XI, 683.

⁶Bărbulescu 2004, p. 52.

tipul de monument, căci prezența a două persoane care au contribuit la realizarea și scrierea monumentului este frecventă în cazul monumentelor funerare, în timp ce despre implicarea unei singure persoane în realizarea unei comenzi vorbim mai ales atunci când ne referim la monumentele onorifice.

În lucrarea noastră dorim să aducem în discuție prezența caietelor de modele printre artizanii pietrei din diferitele provincii. Până acum s-a discutat mai mult sub aspect teoretic despre aceste caiete de modele puse de către lapidari la dispoziția comanditarilor. Prezența acestor caiete are un aspect pur teoretic atâta timp cât lipsesc probele materiale. Același lucru se remarcă și în cazul atelierelor de pietrărie din lumea greacă⁷. Pentru a putea renunța la planul teoretic în discuția legată de caietele de modele și pentru a avea probe clare cu privire la existența lor trebuie să plecăm de la precizia tipologică care stă la redarea aproape identică a unei scene pe două sau mai multe monumente realizate în ateliere diferite. Similitudinea detaliilor ne conduc la identificarea materială a caietelor de modele. Dintre monumentele funerare din Dacia publicate până în prezent în diferite reviste și lucrări de specialitate de către cercetătorii români am identificat câteva monumente care prezintă similitudini perfecte între ele de la modul de dispunere și ținută al personajelor până la elementele pe care acestea le poartă în mâini.

În lapidariul Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău se află printre celelalte piese cuprinse în mare măsură în Lapidariul Muzeului⁸ un monument funerar pe care dorim să îl aducem în discuție. Este vorba de un monument sculptural descoperit în comuna Dragu (Fig. 1). Acest monument a intrat în colecția muzeului în vara anului 1977 când a fost identificat pe malul stâng al văii Dragului, în punctul „Dâmbul Țibenii”⁹.

Monumentul sculptural este executat, ca majoritatea monumentelor de la *Porolissum*, din piatră calcaroasă. Se observă prezența a două personaje, un bărbat în stânga, alături de care este reprezentată soția acestuia. Trăsăturile fețelor personajelor nu se pot identifica deoarece au fost martelate de către plugul ce a adus la suprafață piesa. Bărbatul poartă o tunica cu mâneci lungi la care se observă tăietura dreaptă pe lângă gât. Deasupra de aceasta se remarcă o manta ce îi ajunge până la genunchi, cu o cută pe piept sub forma literei V, prinsă pe umărul drept cu o fibulă rotundă. De remarcat capetele draperiei ce coboară pe piept, atât pe partea stângă, cât și pe cea dreaptă. Pe piept se pot observa mai multe cute pe care în mod normal le realiza îmbrăcămintea. Ca și atribute se observă în mâna stângă ținând între două degete *volumen*-ul, însemn al statutului său social. În partea dreaptă, pe sold putem vedea *theca calamaria*. Mâna dreaptă este îndoită din cot și adusă pe piept, parcă pentru a ține colțul unui capăt al draperiei. Atitudinea bărbatului este una solemnă și în același timp relaxată, privirea probabil fiind ațintită în față dacă luăm în considerare poziția trupului și a gâtului. Este de remarcat atenția cu care artizanul a realizat picioarele defunctului, cu multă atenție, respectând întocmai proporțiile anatomice.

Așa cum spuneam, în partea stângă a bărbatului întâlnim imaginea frontală a soției sale. Aceasta purta părul prins și nu putem identifica prezența unor podoabe, în cazul în care

⁷ Baumer 2000, p. 50.

⁸ Gudea, Lucăcel 1975; o descriere mai amănunțită și o încadrare tipologică a acestei piese a se vedea Crînguș-Balaci, Matei 2007.

⁹ Matei, Lako 1979, p. 125.

femeia purta astfel de obiecte. Se remarcă îmbrăcămintea femeii compusă dintr-o tunica lungă și o manta, ambele mult mai neglijent lucrate de către meșterul pietrar în comparație cu maniera de redare a ținutei bărbatului. Nu putem identifica cutele dese ale îmbrăcămintei, ci mai degrabă o cută groasă a tunicii. În mâna stângă care este redată pe lângă corp putem observa prezența unui atribut specific femeilor, anume un fruct. Mâna dreaptă este adusă din cot pe piept, fără a putea identifica exact gestul femeii, căci monumentul este distrus și aici de lama plugului.

În partea inferioară monumentul este distrus neputând observa încălțăminte de celor două personaje.

Privit în ansamblu, acest monument nu se remarcă prin calitatea execuției artistice, căci mai degrabă putem vorbi de o oarecare stângăcie în tratarea anumitor părți anatomice ale personajelor. Atrag atenția mâinile personajelor ce nu păstrează proporțiile normale, iar degetele sunt de dimensiuni neobișnuite. Cu toate acestea, monumentul funerar asupra căruia am insistat se înscrie ca și realizare artistică în linia altor monumente descoperite la *Porolissum*, adică prezintă trăsături specifice, anume o disproporționalitate a mâinilor față de brațe¹⁰, precum și a degetelor față de restul brațului¹¹.

Probabil acest monument este opera unui meșter pietrar care lasă să se remarce prin maniera stângace și naivă cu care a realizat monumentul¹². Trebuie însă să subliniem că acesta este o mărturie artistică a existenței unei categorii sociale în împrejurimile *Porolissum*-ului avem reprezentarea unui personaj ce era cetățean roman – probabil ținând cont și de locul de descoperire a monumentului nostru, în comuna Dragu, jud. Sălaj unde posibil să fi existat o *villa rustica*, adică avem o proprietate a unui veteran care apare reprezentat împreună cu soția sa, ori a unei familii de coloniști. Iată o imagine de familie care a dăinuit peste secole și care a ieșit la lumină fortuit.

Prin trăsăturile artistice și modalitățile meșterului pietrar de realizare a personajelor, dar și datorită pietrei din care este confecționat monumentul, putem spune că el se înscrie în categoria monumentelor executate în atelierile vicinale aflate sub influența centrului artistic de la *Porolissum*¹³ sau poate chiar provine dintr-un atelier porolissens.

Piesa sculpturală la care ne-am referit nu o putem încadra cronologic strict decât în intervalul larg al secolelor II-III d. Hr. ca majoritatea monumentelor de artă provincială din Dacia. Acest lucru se datorează faptului că figura defuncțiilor este distrusă de către plugul ce a adus-o la suprafață, cât și pentru că nu provine dintr-un context arheologic clar.

Imaginea unei familii compusă din cei doi soți nu este unică pe monumentele funerare din Dacia romană. Monumentul la care ne referim a atras atenția d-nului I. Bajusz datorită faptului că soțul purta pe lângă *volumen*-ul din mâna stângă, în partea dreaptă la brâu *theca calamaria*. Nici măcar această redare a unui bărbat care poartă *volumen* și *theca calamaria* nu este unică, căci o astfel de reprezentare care seamănă izbitor de mult ca și compoziție cu monumentul nostru de la Dragu provine din localitatea Zam¹⁴ (Fig. 2).

¹⁰ Pop 1977, p. 124.

¹¹ Gudea, Lucăcel 1975, nr. 133, p. 41.

¹² Marinescu 1977, p. 133.

¹³ Pop 1977, p. 123.

¹⁴ Bajusz 2004, p. 369, fig. nr. 3.

Disponerea personajelor este identică, mai mult și îmbrăcămintea este aceeași, chiar și fibula rotundă pe umărul drept al soțului poate fi observată pe ambele monumente, precum și obiectele pe care le țin în mâini cele două personaje sunt aceleași pe ambele monumente. De asemenea modul în care personajele își țin mâinile este identic. Diferența între cele două monumente este de realizare artistică, monumentul de la Zam fiind superior din punctul de vedere al realizării artistice celui descoperit la Dragu. Este credem noi o dovadă în plus a faptului că în lumea romană printre meșterii pietrari circulau caiete de modele, iată aceeași imagine fiind realizată de un meșter de la *Porolissum*, dar și de un altul din zona centrală a provinciei Dacia, diferența fiind în maniera artistică de execuție a monumentului.

Credem că prin identificarea unei scene identice pe două monumente funerare, anume doi pereți laterali de *aedicula* în două localități diferite de pe arealul provinciei demonstrează prezența clară și directă a caietelor de modele. Adăugăm faptul că dacă cele două piese sunt identice ca și compoziție, modul lor artistic de realizare este total diferit, piesa de la Dragu fiind inferioară celei descoperite la Zam.

În încercarea noastră de a aduce dovezi palpabile cu privire la existența caietelor de modele ce circulau în lumea romană în atelierelor pietrarilor și de unde comandarii își puteau alege tipul de monument care să îi fie așezat deasupra mormântului său aducem în discuție alte două monumente funerare care au aceeași temă reprezentată însă ca și în cazul prezentat mai sus diferă maniera artistică de execuție. Este vorba de alți doi pereți de *aedicula* laterali ce provin din așezările de la Ilișua¹⁵ (Fig. 3) și Gârbău¹⁶ (Fig. 4). În cele două cazuri se observă imaginea unei femei redată din față, îmbrăcată, cu părul prins la spate, ține în mâna dreaptă lăsată pe lângă corp un urciur. Mâna stângă este adusă din cot în jurul taliei. Piciorul stâng este interesant redat, ieșit în ambele cazuri din profilul peretelui de *aedicula* ca și când personajul feminin ar coborî o treaptă.

Din nou suntem în fața unei scene identice în care se remarcă o prezență feminină care ține în mâna dreaptă un urciur. Singura diferență în aceste compoziții pe lângă cea artistică legată de execuție este modul de redare al capului, în cazul peretelui descoperit la Gârbău personajul feminin este redat din profil, iar în cazul piesei de la Ilișua apare redat frontal. În rest, inclusiv modul de reprezentare al piciorului stâng care nu este unul obișnuit este identic în ambele scene. După părerea noastră este încă o dovadă în plus că și în provincia Dacia au circulat caietele de modele între atelierile de pietrărie, acestea fiind în sprijinul artizanilor și al comanditarilor.

Sur la présence de cahiers de modèles dans la Dacie Romaine (Résumé)

Dans le monde romain on parle de la présence de cahiers de modèles pour les artisans sculpteurs. Les discussions sont en général sous l'aspect théorique, mais la précision typologique est l'indice que les sculpteurs ont utilisé les cahiers de modèles. Dans la province

¹⁵ Floca, Wolski 1973, nr. 82, p. 26, fig. 101.

¹⁶ Floca, Wolski 1973, nr. 81, p. 26, fig. 99.

de Dacie nous avons identifiés des monuments qui présentent des similitudes dans la composition de la scène, mais sont aussi des indices que les monuments ont été réalisés en ateliers différents.

Bibliografie

- Bajusz 2004 Bajusz, I., *Schreibinstrumente aus Dacia Porolissensis. Tintenfässer*, Orbis antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis, Cluj Napoca, p. 368-374.
- Baumer 2000 Baumer, L.E., *Artisanat et cahiers de modèles dans la sculpture grecque classique*, L'artisanat en Grèce ancienne, Lille, p. 41-61.
- Bărbulescu 2004 Bărbulescu, M., *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Cluj Napoca.
- Crînguș-Balaci, Matei 2007 Crînguș-Balaci, Mariana, Matei, Al.V., *Un monument sculptural din colecția Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău*, ActaMP, 29, sub tipar.
- Floca, Wolski 1973 Floca, O., Wolski, Wanda, *Aedicula funerară în Dacia romană*, BMI, 42, 3, p. 4-52.
- Gudea, Lucăcel 1975 Gudea, N., Lucăcel, V., *Inscripții și monumente sculpturale în Muzeul de Istorie și Artă Zalău*, Zalău.
- Marinescu 1977 Marinescu, Lucia, *Arta funerară din Dacia Porolissensis*, ActaMP, 1, p. 112-134.
- Matei, Lako 1979 Matei, Al. I., Lako, Eva, *Repertoriul descoperirilor și așezărilor de epocă romană pe teritoriul județului Sălaj*, ActaMP, 3, p. 121-136.
- Pop 1977 Pop, C., *Porolissum – centru artistic al Daciei*, ActaMP, 1, p. 123-128.

Lista imaginilor

- Fig. 1. Perete de aedicula de la Dragu (Balaci-Crînguș, Matei 2007)
Fig. 2. Perete de aedicula de la Zam (Bajusz 2004)
Fig. 3. Perete de aedicula de la Ilișua (Floca, Wolski 1973)
Fig. 4. Perete de aedicula de la Gârbău (Floca, Wolski 1973)

Fig. 1

Fig. 2

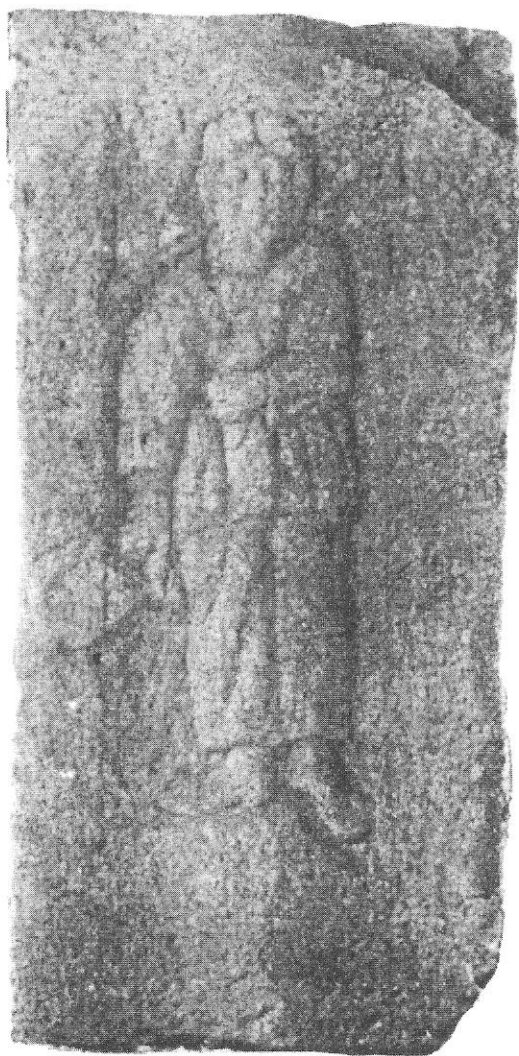

Fig. 3

Fig. 4